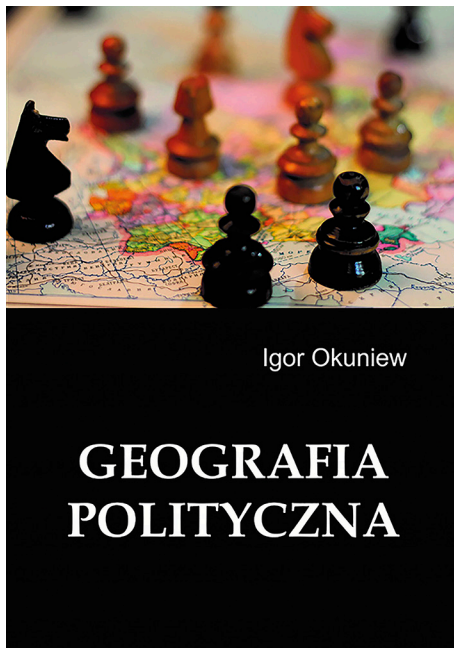

R E C E N Z J E

Igor J. Okuniew, *Geografia polityczna*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2021, 446 ss.

Geografia polityczna w Polsce nie dysponuje zbyt bogatą literaturą przedmiotu ujmowanego holistycznie. W okresie międzywojennym ukazała się zaledwie jedna publikacja zwarta, w broszurowym rozmiarze (Loth, 1925), a uzupełniał ją obszerny fragment (rozdziały XIV–XVIII) w *Antropogeografii*, pierwszym tomie *Wielkiej geografii powszechnej* (Zaborski, Wrzosek, 1938, s. 290–370). Po II wojnie światowej, aż do końca lat 60. XX w. polska geografia, z powodów ideologicznych, pozbawiona była jakichkolwiek analiz z zakresu geografii politycznej, tym bardziej nie publikowano kompleksowych monografii lub podręczników. Z tych samych powodów nie tłumaczono na język polski takich publikacji zagranicznych.

Przełomem w tym zakresie było wydanie podręcznika akademickiego autorstwa Barbaga (1971), który następnie czterokrotnie wznawiano (Barbag, 1987). Wprowadzenie w tym samym czasie na kierunkach geograficznych wykładu z geografii politycznej nie przyniosło niestety dalszych publikacji podręcznikowych przez ponad dekadę, bo opracowanie Paruckiego (1979) wbrew tytułowi nie miało takiego charakteru. Dopiero przekształcenia ustrojowe po 1989 r. spowodowały znaczącą zmianę rangi geografii politycznej wśród nauk geograficznych. Zaowocowało to podjęciem w kilku ośrodkach naukowych kraju badań w zakresie tej dyscypliny i publikacją sporej liczby artykułów i książek. Nadal jednak nie podjęto próby napisania kompleksowej monografii lub podręcznika akademickiego do geografii politycznej. Przygotowane lokalnie skrypty akademickie nie miały ogólnokrajowej dystrybucji (Bohdanowicz, Dzięcielski, 1994; Dziedziul, 1994; Biderman, 1999). Nieliczne były też opracowania poświęcone problemom terytorialnym (Kosmala, 1993;

Wrona, 1994; Długosz, 2000). Dopiero pod koniec lat 90. XX w. ukazał się, drugi po wojnie, polski podręcznik geografii politycznej o zasięgu ogólnokrajowym (Otok, 1996), a po kolejnej dekadzie wydano trzeci podręcznik (Rykiel, 2006). Ważną w dorobku polskiej geografii politycznej publikacją był słownik terminów geograficzno-politycznych (Baczwarow, Suliborski, 2002), choć nie mógł on być oczywiście substytutem podręcznika. Wydawnictwo PWN, uzupełniając skromny dorobek polskiej geografii politycznej, przygotowało tłumaczenie podręcznika brytyjskiego (Blacksell, 2008).

Po upływie kolejnych kilkunastu lat, podczas których żaden z polskich geografów nie podjął trudu napisania aktualnego podręcznika geografii politycznej, staraniem Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego ukazał się w 2021 r. kolejny przekład (z angielskiego i rosyjskiego, bo książka miała już dwa wydania) akademickiego podręcznika Igora Okuniewa – zatytułowanego *Geografia polityczna*. Już pobieżna lektura spisu treści prowadzi do wniosku, że tytuł nie oddaje wartości opracowania. Okuniew skoncentrował się bowiem wyłącznie na aspekcie terytorialności, a komponent społeczny obecny w nauce geografii politycznej (struktury rasowe, etniczne, językowe, postawy polityczne) jest całkowicie pominięty. Jest to zatem opracowanie o istocie terytorialności, postrzeganej z punktu widzenia dorobku geografii politycznej i takim ujęciem bardzo przypomina książkę recenzenta sprzed 15 lat (Sobczyński, 2006), choć, co trzeba podkreślić, ujmuje problem jeszcze szerzej i naturalnie w sposób bardziej aktualny w relacji do zmieniającego się świata.

Igor Okuniew jest relatywnie młodym badaczem, absolwentem historii Uniwersytetu w Manchesterze i założycielem oraz dyrektorem Centrum Analiz Przestrzennych Stosunków Międzynarodowych w Moskiewskim Państwowym Instytucie Stosunków Międzynarodowych (MGIMO) afiliowanym przy rosyjskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych, instytucji stanowiącej kuźnię radzieckich, a obecnie rosyjskich, dyplomatów i polityków. Absolwentami tej uczelni są aktualny minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow, jego poprzednik Andriej Kozyriew, ich odpowiednik słowacki oraz prezydenci Azerbejdżanu, Bułgarii, Kałmucji i liczne grono znanych polityków, w tym przedstawicielka rosyjskiej opozycji, a także kilkoro urzędników UE, NATO i OBWE.

Książka Okuniewa jest plonem wykładu prowadzonego w macierzystej uczelni i, jak się wydaje, także zajęć seminaryjnych, o czym świadczy załączony do każdego rozdziału duży pakiet materiałów dydaktycznych proponowanych do zastosowania podczas ćwiczeń akademickich. Niestety historyczno-politologiczne wykształcenie autora sprawia, że opracowanie znacząco odbiega od tytułowej geografii, czego dobitnym dowodem jest zamieszczenie w tak obszernej pracy zaledwie jednej mapy (Kaszmiru). Recenzentami wydania rosyjskiego z 2019 r. są: kolega autora z tej samej uczelni politolog Aleksiej D. Woskriesienskij, specjalizujący się w polityce dalekowschodniej, oraz politolog z moskiewskiej Wyższej Szkoły

Ekonomii Michaił Ilin i geografka ekonomiczna oraz politolożka Irina M. Busygina z sanktpetersburskiej filii tejże uczelni. Nie dziwi zatem, że ani autor, ani recenzenci nie dostrzegli dysonansu polegającego na tym, iż praca nominalnie „geograficzna” nie posiada stosownej ilustracji kartograficznej. Brak ten mogli jeszcze uzupełnić wydawcy z ramienia Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego Witold i Piotr Wilczyński – obaj będący geografami z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Czemu tego nie uczynili, pozostaje zagadką.

Przedmowę do wydania polskiego napisał tłumacz z języków angielskiego i rosyjskiego Adam Kochanecki, finalista III Międzynarodowej Olimpiady Geopolitycznej, absolwent prawa na Uniwersytecie Śląskim. Formalne wykształcenie tłumacza przełożyło się, jak się wydaje, na styl przekładu. Przedmowę do wydania angielskiego przygotowała politolożka Sharyl Cross z Uniwersytetu St. Edward's w teksaskim Austin. Z polskiego wydania usunięto zamieszczoną w wersji angielskojęzycznej notkę, informującą, że była ona także wykładowcą w MGIMO. Muszę zatem skonstatować, że to „geograficzne” dzieło jest produktem historyka i grona politologów. Nie bez powodu książka ta ukazała się w instytucji geopolitycznej, gdyż cała narracja omawianego dzieła utrzymana jest w duchu tej dyscypliny wiedzy.

Przechodząc do analizy zawartości recenzowanej książki, warto podkreślić, że składa się na nią, poza omówionymi przedmowami, dwanaście rozdziałów merytorycznych. Opracowanie jest bez wątpienia nadzwyczaj obszernym kompendium wiedzy o problematyce terytorialności we współczesnym świecie, ale również w ujęciu historycznym. Rozdział I ma charakter wprowadzający do geografii politycznej i jest teoretycznym ukonstytuowaniem oglądu zagadnienia w toku dalszego wywodu. Autor wprowadza tu, zastosowany w całej książce, system przyporządkowania omawianych zjawisk do poziomów organizacji przestrzeni poczynawszy od poziomu globalnego skończywszy na lokalnym. Dla wyjaśnienia tej optyki zjawisk ukazuje (w tabeli 1.1, s. 17) przykład... dwóch uczelni (instytucji słabo korelujących się z jednostkami geopolitycznymi), a mianowicie swojego macierzystego MGIMO i Uniwersytetu w Hongkongu, opisując ich funkcjonowanie na wszystkich poziomach organizacji przestrzeni. Niestety w tekstowej analizie tego zjawiska ostatecznie omawia tylko instytucję moskiewską, pomijając zupełnie przykład chiński. W dalszej części książki odwołania do zróżnicowanych poziomów funkcjonowania terytoriów pojawiają się często, ale niestety rzadko w sposób przekonujący.

W rozdziale II Okuniew omawia globalne systemy geopolityczne w tym Heartlandu, Rimlandu i... Lenalandu (s. 46). Koncepcja Lenalandu miałyby dotyczyć obszarów położonych wzdłuż rzek Oceanu Arktycznego. Autor w kilku miejscach książki wprowadza terminy jakoby funkcjonujące w literaturze, których wydaje się jedynym użytkownikiem. Jest to o tyle proste, że w całym tekście pracy nie ma żadnych cytowań bibliograficznych, nie sposób zatem dojść, czy rze-

czywiście już ktoś takiego terminu użył w bogatej rosyjskiej literaturze geopolitycznej. Jedyne związki tekstu z literaturą to dodanie po każdym rozdziale spisu publikacji traktujących o przedmiocie rozdziału uzupełnionego, zapewne przez polskiego wydawcę, spisem polskich prac z danej tematyki. Rozdział ten kończy, dość kontrowersyjny, podział kontynentów na mezoregiony określane jako „stabilne historycznie i geograficzne grupy krajów” (s. 62). Ponieważ podziały zawarto w skomplikowanych tabelkach, nie da się ocenić, czy niektóre kwalifikacje są błędne, czy wynikają ze złej konstrukcji tabeli (niestety poziom edytorski opracowania jest niezadowalający). Przykładowo przy podziale Europy do Skandynawii nie zaliczono Danii (s. 63). W Azji Kuwejt zaliczono do Mezopotamii, a nie do Arabii, wyróżniono jako mezoregion AfPak, co jest jedynie slangowym określeniem teatru operacyjnego amerykańskich sił zbrojnych (oznacza Afganistan–Pakistan). Azję Południowo-Wschodnią podzielono na kraje śródlądowe i morskie, co może mieć sens, o ile podział taki zastosuje się też w innych częściach świata. Jednak już przyporządkowanie Malezji, Tajlandii, Wietnamu i Mjanmy do państw śródlądowych wydaje się bezzasadne (s. 65). W Afryce, wedle Okuniewa, Sudan i Egipt należą do Maghrebu (co po arabsku oznacza „zachód”) (s. 67). W Ameryce Argentyna nie jest Krajem Rio de la Platy, lecz jedynie Krajem Południowego Stożka (s. 68). Oceanię podzielono na Bliską i Daleką (od czego?), przy czym Australia i Nowa Zelandia są bliskie, ale Papua Nowa Gwinea i Palau są już dalekie. Bez wątplenia zaproponowane podziały na mezoregiony wywołują wiele kontrowersji.

Rozdział III poświęcono kwestiom integracji ponadpaństwowej, łącząc w nim zarówno ujęcie teoretyczne (dyskusyjne wyróżnienie negatywnej i pozytywnej integracji, s. 75), jak i szczegółowe omówienie różnych form integracji międzynarodowej w podziałach na branże, formy organizacyjne, status międzynarodowy.

W rozdziale IV autor przechodzi do najważniejszej formy zarządzania terytorium, czyli państwa. Ponownie dalszy wywód poprzedzają zagadnienia teorii państwa, a następnie omówiono typy państw (np. państwa-miasta), relację państwo–naród, kwestię suwerenności terytorialnej i problemów pojawiających się w egzystencji państw, zjawisko dezintegracji (państwa rozdarte – lepszy byłby termin podzielone), upadłe, rządy in exile, ograniczona suwerenność państwa, państwa nieuznane, powstańcze, proto- i quasi-państwa. Rozdział ten zamykają ciekawe rozważania z zakresu weksylologii (nauki pomocniczej historii traktującej o flagach), co w opracowaniach geograficznych zdarza się sporadycznie. Omawiając ustroje monarchiczne, autor wyróżnia typ „melikat”, jako przykład podaje Jordanię, Bahrajn, Maroko i Arabię Saudyjską, czyli monarchie muzułmańskie (s. 122). Wszystkie te państwa są królestwami, a podany termin współcześnie w ogóle nie występuje. Prawdopodobnie nieporozumienie wynika z pojawiającego się niekiedy w oficjalnych nazwach państw arabskich terminu „mamlaka”, oznaczającego po arabsku królestwo. W językach semickich „ma-

lik” oznaczał króla, a melikaty występowały jedynie w tradycji XVII-wiecznych podziałów terytorialnych Armenii i Górskiego Karabachu, skąd autor zapewne zapożyczył ten dziwny termin.

W rozdziale V Okuniew dokonał analizy geograficzno-politycznej terytoriów państw. Wyszedł od podejścia czysto geopolitycznego (kody geopolityczne), potem przedstawił analizę wielkości, kształtu oraz sąsiedztwa terytoriów państwowych. Pomieszał zatem analizę geograficzno-polityczną z analizą cech położenia geopolitycznego. Dalej szczegółowo omówił niezwykle kontrowersyjną, bo słabo zakorzoną w literaturze, kwestię funkcjonowania „anomalii” terytorialnych, w postaci nieciągłości przestrzennej terytorium państwa (enklawy, eksklawy i wszelkie formy pośrednie).

Rozdział VI zatytułowany *Składniki terytorium państwowego* traktuje o terytorium państw w jego nowoczesnym rozumieniu, a zatem nie tylko o części lądowej, ale też podziemnej, powietrznej (a nawet kosmicznej) i wodnej. W tym samym rozdziale, co wydaje się nieuzasadnione z uwagi na tytuł, omówiono problemy eksterytorialności, specjalnego statusu obszarów, zmian terytorialnych, integracji i dezintegracji państw, sporów międzynarodowych o terytorium i form jego zawłaszczania, co winno być wydzielone w odrębny rozdział o prawnomiędzynarodowym aspekcie zmian terytorialnych.

Właśnie rozdział VII traktuje o podmiotach międzynarodowych i obszarach umiędzynarodowionych. Omówiono tu skutki wdrożenia międzynarodowego prawa morza, prawa kosmicznego, szczególnych statutów regionów polarnych, cieśnin i kanałów morskich. Autor przedstawia też zasady międzynarodowego prawa regulującego żeglugę śródlądową. Nie zapomniano tu o strefach neutralnych, obszarach umiędzynarodowionych i zjawisku *terra nullius*.

Najobszerniejszym rozdziałem książki jest rozdział VIII, traktujący o terytoriach zależnych, których liczba form i zróżnicowanie w dziejach były na tyle liczne, że ich omówienie zajmuje sporo miejsca. Autor bardzo drobiazgowo analizuje liczne przypadki funkcjonowania terytoriów niesuwerennych, dążąc do usystematyzowania ich specyfiki. Na szczególną uwagę zasługuje, z racji incydentalnego wręcz pojawiania się w literaturze światowej, systematyzacja terytoriów o statusie specjalnym (s. 218–221).

Rozdział IX poświęcono stolicom państw, ich funkcji, położeniu i przemianom. Odniesiono się ponadto do kwestii lokalizacji stolicy w relacji do sieci miast (współczynnik rang), obliczono współczynnik metropolitalności (nazwany współczynnikiem metropolitanizmu?), oraz pozycji stolicy w sieci osadniczej. Omówiono zagadnienie zmiany lokalizacji stolicy i sprawowania przez niektóre z nich funkcji ponadpaństwowej, a nawet globalnej.

Rozdział X traktuje o granicach państwowych, rozpatrywanych na gruncie limologii. Autor opisuje problemy delimitacji i demarkacji granicy, styku granic kilku państw i częste przypadki miast podzielonych granicą państwową. Rozdział

ten niespodziewanie kończy się omówieniem problematyki geografii wyborczej, choć granice stanowiące na potrzeby elekcji nie mają cech granic państwowych, ale przynależą do licznej, w każdym państwie, kategorii podziałów specjalnych, których nigdzie w książce nie przywołano.

W rozdziale XI, zatytułowanym *Regiony a miejscowości*, całkowicie nieadekwatnie do tytułu znajdujemy omówienie zróżnicowania ustrojów terytorialnych. W szczególności skoncentrowano się tu na zjawisku federalizmu i wynikającej z niego autonomii regionów. Jedną z takich form są tytułowe miejscowości, ale mające status regionu (co jest zjawiskiem znanym z Rosji). W tym samym rozdziale znalazły się, nieco wbrew logice, terytoria nieinkorporowane i zagadnienia ustroju miast.

Rozdział XII książki I. Okuniewa, czyli ostatni, nosi tytuł *Tożsamość przestrzenna* i ma wybitnie teoretyczny charakter. Autor, w odróżnieniu od poprzednich części, nie próbuje nawet zilustrować swojego politologiczno-socjologicznego wywodu odwołaniami albo przykładami z przestrzeni geograficznej lub z historii. Rozdział traktuje o heterotopii (są to trzy przestrzenie względne w obrębie przestrzeni absolutnej), o mitach przestrzennych, współprzestrzenności, tożsamości terytorialnej i przestrzennej.

Książka Igora Okuniewa *Geografia polityczna* jest w założeniu podręcznikiem akademickim. Przewidziana jest jednocześnie jako logiczny wykład przedmiotu, a zarazem materiał do ewentualnego przeprowadzenia ćwiczeń. Po każdym rozdziale dodano kilkustronicową część dydaktyczną zawierającą spis wprowadzonych terminów, zestaw problemów do przedyskutowania, a nawet przygotowane już scenariusze ćwiczeń. Temu celowi służy zapewne dodanie do każdego rozdziału bibliografii podzielonej na anglojęzyczną i polską. Problem polega na tym, że w żadnej ze znanych mi uczelni państwowych w Polsce nie realizuje się kierunku studiów, na którym tak niewielki fragment geografii politycznej (terytorialność), wsparty podejściem geopolitycznym, byłby wykładany w tak szczegółowy sposób w obszernym czasowo wymiarze, jaki byłby niezbędny do opanowania przedstawionych treści.

Charakter omawianego opracowania, jego kompleksowość w kwestii terytorialności i wszelkich zjawisk z nim związanych oraz dążenie autora, w przypadku podręczników akademickich jak najbardziej pożądane, do systematyzowania, kategoryzacji i porządkowania omawianych zjawisk sprawia, że w bardzo wielu miejscach stawiane tezy są dyskusyjne i godne szerszej wymiany poglądów.

Pomimo ogromu wiedzy zawartej w recenzowanym tomie jego percepcja będzie zatem ograniczona przed wszystkim do osób szczególnie zainteresowanych nie tyle geografią polityczną, ile jej wymiarem geopolitycznym, i to odniesionym wyłącznie do kwestii terytorialności. Poważne zastrzeżenia można mieć niestety do formy wydania, całkowitego pozbawienia książki, w założeniu geograficznej, ilustracji kartograficznej, braku precyzyjnych cytowań uniemożliwiającego wery-

fikację przywołanych faktów, których kontrowersyjność może wynikać również ze złego przetłumaczenia z oryginału (nie określono, z jakiego języka ostatecznie tłumaczono, charakter błędów sugeruje, że referencyjne było wydanie angielskie) przez osobę nieposiadającą wystarczającej wiedzy geograficznej.

Marek Sobczyński
Uniwersytet Łódzki

LITERATURA

- Baczwarow M., Suliborski A. (2002). *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce. Terminologia*. Warszawa–Łódź: PWN.
- Barbag J. (1971). *Zarys geografii politycznej*. Warszawa: PWN.
- Barbag J. (1987). *Geografia polityczna ogólna*. Warszawa: PWN.
- Biderman E. (1999). *Geografia społeczna i polityczna*. Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa.
- Blacksell M. (2008). *Geografia polityczna*. Warszawa: PWN.
- Bohdanowicz J., Dzięcielski M. (1994). *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego.
- Długosz Z. (2000). *Przemiany na mapie politycznej świata*. Zamość: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji.
- Dziedziul B. (1994). *Materiały do nauki przedmiotu geografia polityczna. Skrypt dla studentów kierunku politologia i nauki społeczne*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Kosmala G. (1993). *Zmiany granic politycznych w Europie Środkowej w okresie ostatnich stu lat*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geograficzny, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki.
- Loth J. (1925). *Zarys geografii politycznej. Biblioteczka Geograficzna „Orbis”, Geografia Ogólna*, ser. 1, t. 1. Kraków: Księgarnia Geograficzna „Orbis”.
- Otok S. (1996). *Geografia polityczna. Geopolityka – państwo – ekopolityka*. Warszawa: PWN.
- Parucki Z. (1979). *Geografia polityczna i wojenna*. Warszawa: MON.
- Rykiel Z. (2005). *Podstawy geografii politycznej*. Warszawa: PWE.
- Sobczyński M. (2006). *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*. Toruń: Wyd. A. Marszałek.
- Wrona J. (1995). *Mapa polityczno-gospodarcza współczesnego świata. Nauka dla Wszystkich*, 470. Kraków: PAN.
- Zaborski B., Wrzosek A. (1938). *Antropogeografia*. W: *Wielka geografia powszechna*. Warszawa, s. 290–305.